

دیانت و عقلانیت

جستارهایی در قلمرو دین پژوهی و آسیب‌شناسی دینی

رضایابی

شورآما

فهرست

۹.....	مقدمه
۱۵.....	فصل اول: دین و متون دینی
۱۷.....	امر دینی و نسبت آن با متن دینی
۲۵.....	دین در فرایند زمان و زبان
۲۹.....	جوهر یا عَرَض
۳۳.....	خطای «این همانی» در فهم کلمات قرآنی
۳۷.....	نسبت ادیان با پیامبران
۴۷.....	پیامبری و شاعری
۵۱.....	مناظره علت با دلیل
۵۷.....	آیات مظلوم؛ روایات گمنام
۶۹.....	تقوای فهم متون
۷۳.....	دلالت‌های ثانوی زبان

فصل دوم: دین و تواندیشی ۷۹

عمل و محل اجتهاد ۸۱

اجتهاد در اجتهاد؛ ظرفیت‌ها و ضرورت‌ها ۸۷

حلال و حرام محمد (ص) ۹۱

پس از چهل سال ۹۵

اسلام؛ شلاق؛ شتر ۹۹

سکولاریسم اسلامی! ۱۰۵

فقه و نظارت استصوابی ۱۱۳

اسلام مکه؛ اسلام مدینه ۱۱۷

فقه و روشنفکری دینی ۱۲۷

به سوی مقصد یا مبدأ؟ ۱۳۱

پیامبر اسلام و اسلام پیامبر ۱۳۵

روش جدولی در معرفت دینی ۱۳۹

دین رخنه‌پوش؛ دین رخنه‌گر ۱۴۵

دین و خشونت ۱۵۱

ضرورت و ظرفیت روشنفکری دینی ۱۷۳

دین و دموکراسی ۱۸۱

دو نظریه درباره ختم نبوت ۲۰۱

آنگاه که زمین لرزید، لرزیدنی! ۲۰۵

توصیلات در جامعه تعبدیات ۲۰۹

فصل سوم: دین و آسیب‌ها ۲۱۷

دست‌کاری در شاخص‌های دین‌داری ۲۱۹

باورها و داورها ۲۲۹

برسش، و برستش ۲۴۵

۲۵۷.....	دروغ‌های معنوی
۲۶۳.....	توافق ممکن میان ادیان و مذاهب
۲۷۷.....	صفوی‌زدگان و عید الزهراء
۲۸۱.....	سیزده نکته درباره خرافات
۲۸۵.....	چهار نشانه متعصبان
۲۸۹.....	تبلیغات دینی؛ چرا و چگونه؟
۲۹۹.....	واجبات خدا؛ واجبات مردم
۳۰۳.....	بوعلی و انوار جلی!
۳۰۷.....	فصل چهارم: دین و معرفت‌های تاریخی
۳۰۹.....	باورهای مُنقَضی و تأملات برون‌دینی
۳۱۵.....	دشواری‌های استدلال به تاریخ اسلام
۳۲۱.....	تاریخچه حکومت اسلامی
۳۲۵.....	داستان علی و خوارج
۳۲۹.....	تشیع به دو روایت
۳۳۵.....	جای خالی مزاح در گزارش‌های تاریخی
۳۳۹.....	در سرزمین زمان
۳۴۵.....	شمر چگونه شمر شد؟
۳۵۵.....	عاشورا و تحریف‌ستیزی ناکام
۳۶۵.....	جایگاه‌شناسی عاشورا
۳۶۹.....	فصل پنجم: اخلاق، عرفان، معنویت
۳۷۱.....	روشنفکری و معنویت
۳۷۹.....	قصه دین و ایمان
۳۸۹.....	اخلاقیات عصر جدید
۳۹۵.....	عرفان‌گرایی ایرانیان؛ کنش یا واکنش؟

نگاه عقلانی به دین از دو منظر ممکن است:

۱. عقل خودبنیاد بشری؛

۲. عقلانیت درون دینی.

در روش نخست، دعاوی دینی را به خرد ناب می‌سپاریم تا درباره آن داوری کند. از ویژگی‌های خرد ناب یا عقل خودبنیاد، کوشش برای حراست از مرزهای خود در برابر عوامل بیرونی (وحی، تاریخ، شهود، محیط و...) است. بنابراین تنها ارزش‌ها و هنجارهایی را می‌شناسد که از طریق برهان یا استقرای اطمینان‌آور به آن رسیده باشد. فروتنی آن نیز تنها در برابر سنجه‌های نقد و تفکر انتقادی است. عقل خودبنیاد، در دانش‌هایی همچون منطق و معرفت‌شناسی و فلسفه شکل می‌گیرد.

نگاه و روش دوم (عقلانیت درون دینی)، اجزای نظری و عملی منسوب به دین را به پیش‌فرض‌ها، مبانی و ضروریات دین عرضه می‌کند تا درنگرد که آیا میان آنها ارتباطات منطقی و ارگانیک وجود دارد یا نه. به عبارت دیگر، در روش عقلانیت دینی، نخست به اجمال می‌پذیریم که دین، امری عقلانی، مفید و بدون تناقض است، و سپس باورها و رفتارهای منسوب به دین را با همان عقلانیت می‌سنجیم. منطق این نوع ارزیابی و ارزش‌داوری، در خود دین صورت‌بندی می‌شود، نه در بیرون از آن؛ مشروط به آن که خردستیز نباشد؛ اگرچه گاهی گزیری از خردگزیری نیست.^۱

۱. «عقلانیت درون دینی» با اندکی تسامح، در ذیل معرفت‌شناسی انسجام‌گروی (Coherentism) می‌گنجد.

کتاب حاضر، از آنجا که روی سخن با اصحاب دین دارد، بیشتر بر طریق عقلانیت دینی سیر می‌کند. رویکرد انتقادی کتاب نیز به انگیزه نفی قرائتی از دین و اثبات قرائتی دیگر نیست؛ بلکه برای رسیدن به فهمی از متون و تاریخ دین است که مهم‌ترین ویژگی آن، سازوکاری همه اجزای دین با یک‌دیگر و نیز سازگاری با روح و اهداف ادیان بزرگ است.

کتاب در پنج فصل سامان یافته است:

فصل اول: دین و متون دینی؛

فصل دوم: دین و نواندیشی انتقادی؛

فصل سوم: دین و آسیب‌ها؛

فصل چهارم: دین و معرفت‌های تاریخی؛

فصل پنجم: اخلاق، عرفان، معنویت.

فصل نخست، جایگاه متون دینی (قرآن، روایات و اسناد تاریخی) را در دین‌شناسی می‌کاود و اندکی درباره منطق فهم متن دینی سخن می‌گوید. محتوای فصل دوم، اشاراتی است به دستاوردهای روشنفکری دینی در حوزه دین‌شناسی. فصل سوم، آسیب‌شناسی برخی باورها و رفتارهای رایج در میان دین‌داران است. فصل چهارم، در تاریخ دین به مثابه یکی از منابع معرفت دینی می‌نگرد. فصل پنجم، ناظر به سویه‌های معنوی و عرفانی دین است.

در ساختار کتاب، ارتباط یادداشت‌ها با یک‌دیگر، بیشتر منطقی و منظومه‌وار است تا خطی و سلسله‌وار. با وجود این، رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار.

حافظ آن ساعت که این نظم پیریشان می‌نوشت

طایر فکرش به دام اشتیاق افتاده بود

این یادداشت‌ها و جستارها، در طی سالیان دراز پدید آمده‌اند؛ اما همگی در سال ۱۳۹۶ بازنگری و ویرایش علمی شدند. در این مرحله، دوست دانشمند و گران‌مایه‌ام محمدهادی خالقی، همه کتاب را سطر به سطر خواند و خرده‌گیری‌های بسیارش،

فراوان به کارم آمد. محقق گران قدر محمد اسفندیاری نیز شماری از جستارهای کتاب را به دیده تأمل نگریست و نویسنده را به عیب‌های آن آگاه کرد. همچنین حاشیه‌نگاری‌های دوست گرامی‌ام حسین علیزاده موجب پاره‌ای تغییرات در برخی عبارات کتاب شد. از جناب محسن حسام مظاهری، نویسنده دانا و دبیر شورای نشر آرما نیز سپاس گزارم که این دفتر به یمن لطف او به دست خوانندگان گرامی می‌رسد. از خدای بزرگ برای ایشان و همه آنان که مرا در تألیف این اثر یاری رساندند، فرجام نیک آرزو می‌کنم.

رضا بابایی

زمستان ۱۳۹۶